

Институт за упоредно право
Православна Митрополија Црногорско-приморска

САВРЕМЕНО ДРЖАВНО-ЦРКВЕНО ПРАВО

– упоредноправни изазови
и националне перспективе –

Православна Митрополија
Црногорско-Приморска

Београд - Будва
2023.

САВРЕМЕНО ДРЖАВНО– ЦРКВЕНО ПРАВО
CONTEMPORARY STATE–CHURCH LAW

Издавачи /Publishers

Институт за упоредно право
Православна Митрополија црногорско–приморска

Уредници / Editors

Проф. др Владимир Ђурић
Проф. др Далибор Ђукић

Помоћник уредника / Assistant Editor

Василије Марковић

Уређивачки одбор /Editorial board

Gerhard Robbers, Emeritus Professor (СР Немачка) – Silvio Ferrari,
Emeritus Professor (Италија) – Emőd Veress, Full professor (Мађарска)
– Aleksandra Syryt, Associate Professor (Пољска) – др Милош Станић,
виши научни сарадник (Србија) – George Androutsopoulos, Associate
Professor (Грчка) – др Владимир Лепосавић (Црна Гора) – Kateřina
Frumarová, Associate Professor (Чешка Република) – Vojtech Vladár,
Assistant Professor (Словачка) – доц. др Бојан Влашки (БиХ)

Прелом и припрема/ Print breaking

„Догма“, Београд

Лектура/ Proof reading

Биљана Петровић
Мирјана Марић

Тираж/Circulation

250

Штампа/ Print

ЈП „Службени гласник“, Београд

ISBN 978-86-82582-04-5

DOI 10.56461/ZR_23. SDCP.

О ОДНОСУ ЦРКВЕ И ЦАРСТВА У СРПСКОЈ ТРАДИЦИЈИ У СВЕТЛУ РИМСКОГ ПРАВА

Сажетак

Предмет истраживања је однос царства у смислу његове универзалне претензије на светску власт у српској народној традицији. Аутор истражује идеју склада између царства и цркве у српским народним песмама и легендама, са циљем да укаже на то да се овај склад схвата као нужни предуслов дуготрајности и стабилности царске власти, што је идеја која потиче из античког Рима.

Кључне речи: Црква, царство, Рим, римско право, српска народна традиција.

1. Увод. О концепту преноса царске власти (*translatio imperii*). Однос царства и цркве

Појам царства (*imperium*) настао је у старом Риму. Изворно је у римској републици означавао политички концепт сличан данашњем појму суверенитета, највишу и недељиву власт која припада римским грађанима, који је реализују колективним изјашњавањем на скупштини, или уколико буду изабрани, на функцију вишег магистрата. Од времена првог цара Октавијана Августа, империјум се везује за владара којем сенат у име народа путем закона о империјуму (*lex de imperio*) поверава највишу власт. Однос императора и народа има „уговорни” карактер: император влада у име народа са циљем да обезбеди мир и просперитет, али народ задржава право да се побуни против лоше владавине чиме поново преузима свој изворни суверенитет.¹ Од времена императора Константина и христјанизације Римске

* Ванредни професор Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина и Департмана за правне науке Државног универзитета у Новом Пазару, Србија, samiralicic1@gmail.com

¹ О концепту империјума у старом Риму видети G. Cardinali, „La funzione dell'impero romano nell'antichità”, *Atti del V Congresso Nazionale di studi romani I*, Roma 1939, 27–38; A. Heuss, „Zur Entwicklung des Imperiums der römischen Oberbeamten”, *ZSS* 64/1944, 57–133; A. Barker, „Il concetto di impero”, *L'eredità di Roma*, Milano 1953, 49–95; R. Koebner, „Imperium, The Roman Heritage”, *Scripta Hierosolymitana. Studies in*

империје, легитимитет царске, и уопште монархијске власти, све више добија религиозну конотацију, те у средњем веку настаје доктрина о власти „по милости Божјој” (*Dei gratia*), што је термин позајмљен из Прве посланице апостола Павла Коринћанима (15:8–10). У неким владарским насловима елементи народне воље и божанске милости су комбиновани, као нпр. у царској титули Наполеона III (*Par le Grâce de Dieu, et le Volonté Nationale*), или у формули *по милости Божјој и вољи народној*, коју су кнежеви и краљеви Србије, и краљеви Краљевине СХС и Краљевине Југославије користили до пре неколико деценија.

Међутим, већ у време старог Рима, идеја империје повезује се са идејом светске доминације. Под империјом је почео да се подразумева политички ентитет који има претензију на светску владавину, и то значење ће задржати и у средњем веку када се развило учење о хијерархији држава, са царством на врху којем су остале државе (краљевине, кнежевине итд.) потчињене. У том периоду је реч „царство”, настала од латинске речи цезар (*caesar*), ушла у словенске језике, укључујући и српски. За разлику од данашњег значења монархије чији поглавар носи титулу „цара” (што је данас случај једино са Јапаном), царство у антици и средњем веку, па и у рано модерно доба, није територијални ентитет, није „држава”, нема границе и потенцијално тежи да обухвати цео свет. Оно може да обухвата већи број вазалних или на други начин потчињених држава које имају већи или мањи степен самосталности, али ипак признају универзалну и наднационалну супремацију царства, за шта је Свето римско царство можда најтипичнији пример.

Након пропасти Западног римског царства 476. године, Источно римско царство, касније названо Византија, преузело је претензију на царску, тј. универзалну власт. Међутим, у потоњим вековима, са постепеним слабљењем Византије, и разни други политички ентитети, укључујући Франачку, Свето римско царство, Бугарску, Србију, Русију и Француску, претендовали су на универзалну тј. царску власт, сматрајући себе наследницима било Источне било Западне империје. Да би се овим претензијама дао легитимитет, тада се развила и доктрина о преносу царске власти (*translatio imperii*), о непрекинутом току универзалне власти који се протеже од старог Рима,

classics and jewish hellenism edited on behalf of the Faculty of Humanities by Richard Koebner 1-1954, 120–144; A. A. T. Ehrhardt, „Imperium und humanitas. Grundlagen des römischen Imperialismus”, Studium generale 14/1961, 646–664; W. Suerbaum, Vom antiken zum frühmittelalterlichen Staatsbegriff. Über Verwendung und Bedeutung von res publica, regnum, imperium und status von Cicero bis Jordanis, Münster 1961; A. Lintott, Imperium Romanum: Politics and Administration, Routledge, London–New York 1993.

прелазећи са једног политичког ентитета на други, али не мењајући своју суштину.²

Пагански Рим није познавао раздвајање световне и духовне власти. Римски цар је међу својим звањима носио и титулу врховног свештеника (*pontifex maximus*) коју данас носи римски папа. Хришћанска црква од почетка је независна институција. До Константина Великог однос цркве и царства углавном је непријатељски, а након тога две институције махом мирно коегзистирају и у средњем веку постају неодојиве; царска титула не сматра се легитимном ако није призната од једног од два највећа црквена средишта, Рима или Цариграда. Повремених трзавица у односима царства и цркве било је махом због непостојања јасне правне регулативе о њиховом међусобном односу. На Западу је проблем углавном решен Вормским конкордатом којим је установљено начело да је цар господар у световним, а папа у духовним стварима, чиме је утрт пут будућем западњачком учењу о секуларизацији, односно о одвајању цркве и државе. На Истоку је пак преовладало учење о симфонији, то јест складу цркве и царства, који су равноправни и нису једно другом потчињени, али нису потпуно одвојени и блиско сарађују. И на Истоку и на Западу, постојање добрих односа између државе и цркве сматрано је нужним предусловом легитимности и трајности како царске тако и црквене универзалне власти.³

2. Концепт царства у српској епској поезији. Пренос царске власти

Идеја царства постоји од самог освита српске историје. Ово није прилика да се говори о званичној државноправној доктрини о царској власти, која је у Србији била посебно развијена за време цара Душана, због његових претензија на царску титулу, које су, иако у

² О концепту *translatio imperii* види О. Treitinger, *Die oströmische Kaiser – und Reichsidee*, Darmstadt 1956; R. Romano, „L'idea di impero da Roma a Carlo V”, *L'incidenza dell'antico* 1/1995, 69–79; F. Fabbrini, *Translatio imperii. L'impero universale da Ciro ad Augusto*, Roma 1983.

³ О односу цркве и царства видети нпр. В. Biondi, „Fondamento e limiti della sovranità nell'impero romano-cristiano”, *Jus* 4/1953, 145–158; F. Lucrezi, *Messianismo, Regalità, Impero. Idee religiose e idea imperiale nel mondo romano*, Firenze 1996; P. G. Caron, „Natura giuridica del sistema dei rapporti fra Stato e Chiesa nell'impero romano e nell'impero bizantino”, *Studi Sanfilippo* 2/1982, 61–75; M. Bianchini, „Chiesa e Impero d'Occidente a confronto alla metà del V secolo”, *Quaderni catanesi* 1/1989, 5–44; E. Herrmann, *Ecclesia in re publica. Die Entwicklung der Kirche von pseudostaatlicher zu staatlich inkorporierter Existenz*, Frankfurt a. M. – Bern – Cirencester 1980; P. Chillag, „The Role of the Church in the Interim Epoch of Roman Law (from the Last Quarter of the 4th Century to the 7th Century)”, *Klio* 63/1981, 643–648.

историјско-временском оквиру краткотрајне, оставиле дубок траг у српској историји. Задржаћемо се на народном схватању, садржаном у предању, етосу српског народа, у његовом народном стваралаштву и традицијама.

Извесна идеја о томе да царска власт потиче из старог Рима може се наслутити у српском народном предању, у којем је необично присутна веза са античким временима, мада често до непрепознатљивости замагљена додавањем легендарних и митолошких елемената. Већ у овим, можда и најстаријим, елементима колективног сећања наслућујемо одређено мишљење о односу државе и цркве. У легендама и песмама о цару Дуклијану или Дукљану можемо несумњиво препознати императора Диоклецијана, који је у народном предању постао нека врста демона, а лошу репутацију добио је пре свега због насилничке природе, али и богохуљења. Обавеза ковача да за Божић ударе чекићем о наковањ како би „причврстили” оков који демонизираниог цара држи везаног у тамници чак је и прописана у племенском закону Васојевића (Васојевићки закон, чл. 23).⁴

Очигледно, негативно сећање на императора Диоклецијана остало је у народу због његових прогона цркве. Међутим, ни сећање на императора Константина, који је те прогоне окончао, иако далеко позитивније, није без мрље. У песми *Цар Константин и ђаче самоуче*,⁵ император Константин приказан је као хришћанин (што у стварности за живота није био), који, анахронично, слави славу (Ђурђевдан), на којој је с поштовањем угостио бројна црквена лица. Цар у песми од њих тражи одговор на питање о томе како би се могао решити греха који је починио према својим родитељима. Историјски гледано, није нам познато да је император Константин починио недела према родитељима, али је ово можда одраз чињенице да је наредио погубљење више других чланова своје породице. У песми цар од угледних и учених чланова црквене јерархије добија удворички одговор: решиће се греха ако буде обасуо цркву новцем и привилегијама. Цар је незадовољан одговором, и на крају прихвата савет који му даје најнижи по рангу, именован само као „ђаче самоуче”, да се изложи суђењу ватром тако што ће се затворити у дрвену ћелију која ће потом бити запаљена. Иначе, идеја о суђењу ватром није непозната српској традицији, не само

⁴ И. М. Јелић, *Васојевићки закон у дванаест точкака*, Српска краљевска академија, Београд 1929. Види и А. Савић Ребац, „О народној песми „Цар Дуклијан и Крститељ Јован”, *Зборник радова САНУ* 1/1951, 253–273.

⁵ В. С. Караџић, *Српске народне пјесме II*, Штампарија јерменскога манастира, Беч 1845, 89–92.

верској него и правној; ирационална доказна средства као што су котао или мазија и железно, при чему је оптужени вадио из котла или носио од црквених врата до олтара комад усијаног гвожђа да би доказао своју невиност, користила су се пред српским средњовековним судовима.

Након што је ђаче самоуче преживело суђење ватром, цар и сам пристаје да се њему подвргне. Међутим, он том приликом страда због својих грехова, али остаје недирнута његова рука, која се посветила тиме што је цар њоме учинио и многа добра дела помажући сиромашне.

Може се видети да се основом стабилности царске власти сматра поштовање цркве (које међутим не сме да се сведе на угађање среброљупцима у црквеним редовима) и брига о добробити народа. Ова формула се понавља у већем броју народних песама. Песме *Свети Саво* и *Опет Свети Саво*⁶ представљају својеврсни *res gestae* Стефана Немање, историјски нетачно названог „цар Немања”. У њима Св. Сава негира пред великашима (*господом ришћанском*) да је његов отац потрошио своје благо на оружје и бојне коње; уместо тога, потрошио га је градећи цркве и манастире, али и бринући се о благостању поданика (*зидајући по калу калдрме и градећи по водам’ ћуприје, дијељећи кљасту и слијену*).

Идеја о Риму као изворишту идеје царства, и идеја континуитета са древном империјом, присутна је, дакле, на више начина, мада поприлично замагљена у, како би рекао Јунг, „колективно несвесном” народном сећању. На пример, у песми *Почетак буне на дахије*⁷ Филип Вишњић у уста турских мудраца ставља речи:

Кад су ‘наке бивале прилике
Виш’ Србије по небу ведроме,
Ев’ од онда пет стотин’ година,
Тад је Српско погинуло царство,
Ми смо онда царство задобили,
И два влашка цара погубили:
Константина насред Цариграда;
Украј Шарца, украј воде ‘ладне,
И Лазара на пољу Косову,
Милош уби за Лазу Мурата,
Ал’ га добро Милош не потуче,
Већ све Мурат у животу бјеше,
Док ми Српско царство освојисмо.

⁶ В. С. Карацић, *Пјесме јуначке најстарије, књига друга*, Штампарија јерменскога манастира, Беч 1845.

⁷ В. Ђурић, *Антологија народних јуначких песама*, СКЗ, Београд 1995, 651–666.

У даљем тексту, умирући Мурат даје савете Турцима како да им царство, које је управо освојио, буде дуговечно. Турци у песми сматрају да су царство задобили тако што су победили два „влашка цара”: Константина (XI Драгаша Палеолога, последњег византијског цара погинулог приликом освајања Цариграда у долини речице Ликос која је протицала кроз град, и коју народни певач назива „Шарац”), и Лазара (Хребелјановића, који никада није био цар, али је у народу доживљаван као наследник царских претензија Немањића). Етноним „Влах”, дакако, може да представља увредљив назив за православно становништво, посебно оно из брдских крајева, јер је временом постало синоним за чобанина. Међутим, у овом случају, овај термин скоро сигурно није коришћен као увреда. Филип Вишњић изгледа да га користи у његовом изворном значењу: Римљанин. Турци у песми вероватно хоће да кажу да су стекли право на царску владавину тако што су освојили две државе које су претендовале на царску власт, пореклом из древног Рима. Наиме, етноним Влах потиче од старог германског назива за Римљане *Welsch*, од којег су настали изрази којима се означава романско становништво, попут холандског *Waal*s (Валонци), или енглеског *Welsh* (Велшани), а и данас користи за становништво у источној Србији које се служи архаичним дијалектом који је настао од колоквијалног латинског језика (лат. *Latina vulgata*). У неким земљама термини изведени од овог назива означавају Италијане, попут словеначког *Lahi*, пољског *Wlochi* или мађарског *Olasz*.⁸

Идеја да се српске царске претензије повежу са древним Римом није ограничена само на народну књижевност. Као што је добро познато, Константин Филозоф је у измишљеном родослову представио Немањиће као потомке императора Лицинија. Идеја о илирском пореклу Јужних Словена присутна је већ вековима не само код Срба него и код других јужнословенских народа. Први пут ју је, још у шеснаестом веку, јасно изложио фра Прибојевић, а нешто касније развио дон Мавро Орбин.⁹ Идеја илиризма имаће великог утицаја на формирање српског и хрватског националног покрета, као и на стварање југословенске идеје. Идеја српског илиризма била је извесно време званично подржана од стране Хабзбуршке монархије; Срби су извесно време били познати под

⁸ О етимологији и значењу назива Влах и сродних термина видети нпр. S. Peter, *Language Contact and the Origins of the Germanic Language*, Routledge, New York–London 2014, 20.

⁹ Fra V. Pribojevich, *Oratio de origine successionibusque Slavorum*, Joannes Antonius et fratres de Sabio, Venezia 1532; Don M. Orbini, *Il Regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Girolamo Concordia con licenza dei Superiori, Pesaro 1601.

На јутрењи и на летурђији.	
Кол'ко с' силни огњени чауши,	45
Колико су силни од силнијех.	
Те не кћеше коње ођахати,	
Но у цркву коње нагонише,	
Потегоше племените канџије,	
Ударају протопоп-Недељка:	50
„Брже хајде, протопоп Недељко.	
Брже хајде на Косово равно,	
Да ти кажеш, на коме је царство;	
Ти си свијетлог цара причестио,	
Причестио и исповиједио,	55
У тебе су књиге староставне;	
Ја л' ћеш сада изгубити главу.”	
Сузе рони протопоп-Недељко,	
Сузе рони, па њима говори:	
„Одбијте се, силни од силнијех,	60
Док у цркви закон савршимо,	
Знати ће се, на коме је царство.”	

За трајност царске власти није, дакле, пресудно да је она декларативно хришћанска, него да поштује цркву, и добро се опходи према народу. У песми *О боју косовском*,¹⁵ вероватно најдетаљнијој песми о току Косовског боја, цар Лазар, пред погубљење, оставља у аманет Мурату да се односи добро према народу, али и према цркви, што умирући Мурат саопштава Турцима као свој завет:

2239 Већ ја видим, царе, да сам погинуо,
 2240 И моју сам круну изгубио
 2241 И сву моју погубио војску –
 2242 Тако ти, царе, Бога јединога,
 2243 Аманет ти сва Маћедонија,
 2244 Немој, царе, земље раселити,
 2245 Цркви немој порушити,
 2246 Христијанина немој силом турчити
 2247 Да би тебе силом не крстили!”
 2248 Цар послуша што му кнез говори,
 2249 Па погледа царе на везире:
 2250 „Кнез аманет на мени оставља,
 2251 Ја на вама од данас довека –
 2252 Немојте цркви силом рушити,
 2253 Сиротиње силом турчити,
 2254 Народа раселити немојте,
 2255 Држите и како је кнез држао,
 2256 Арач узимајте па нека вас служе!”

¹⁵ В. С. Караџић, *Српске народне песме*, Просвета, Београд 1969.

Овај завет у нешто детаљнијем облику Мурат саопштава у песми *Почетак буне против дахија*, где се изричито помиње као једна од дужности царске власти заштита цркве и вере („закона”):

Онда себи везире дозива:
„Турци браћо, лале и везири!
Ја умријех, вама добих царство,
Него ово мене послушајте,
Да вам царство дуговјечно буде:
Ви немојте раји горки бити,
Веће раји врло добри буд’те;
Нек је харач петнаест динари,
Нек је харач и тридесет динари;
Не износ’те глоба ни пореза,
Не износ’те на рају биједа;
Не дирајте у њихове цркве,
Ни у закон, нити у поштење;
Не ћерајте освете на раји,
Што је мене Милош распорио,
То је срећа војничка дон’јела:
Не може се царство задобити,
На душеку све дуван пушећи;
Ви немојте рају разгонити;
По шумама, да од вас зазире,
Него паз’те рају к’о синове,
Тако ће вам дуго бити царство;
Ако л’ мене то не послушате,
Већ почнете зулум чинит’ раји,
Ви ћет’ онда изгубити царство.” -
Цар умрије, а ми остадосмо,
И ми нашег цара не слушасмо,
Већ велики зулум подигосмо:
Погазисмо њихово поштење,
Свакојакe б’једе износисмо,
И на рају глобе навалисмо,
И гријоту Богу учинисмо,
Сад су ‘наке постале прилике,
Сад ће нетко изгубити царство.

4. Закључак

У српској народној мисли царство није схваћено као територијални државни ентитет, већ као претензија на универзалну, светску власт. Постоји свест о томе да идеја царства потиче из античких времена, од Римског царства. Његови наследници су разни политички

ентитети који су дуже или краће време претендовали на царску власт, укључујући Византијско, Српско, Отоманско и Хабзбуршко царство. Инструменти царске власти су сила и правда. Ова друга подразумева правичан однос према поданицима, али и поштовање према цркви. Стара римска идеја да је савезништво цркве и царства један од инструмената за дуготрајност царске власти снажно је присутна у српској народној традицији. Уколико оно изостане, неминовно се јављају сукоби и унутрашње расуло који на крају доводе до пропасти царства. Циклични процес успона једне империје, затим периода моралне декаденције који следи, те њеног неминовног пада и преласка царске власти у руке новог, достојнијег режима, стално се кроз историју понавља. Могуће је да царство буде и нехришћанско, а упркос томе дуговечно, уколико влада правично и показује поштовање према цркви. Заправо, владавина морално исправних неверника који се пажљиво опходе према цркви за хришћанство је донекле непријатна ситуација, јер се претпоставља да ће дуго трајати, за разлику од царства које отворено напада цркву и тлачи народ, којем се пак прогнозира брзи крај.

Samir Aličić

Associate professor, Faculty of Law of the University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina; Department of Legal Sciences of the State University of Novi Pazar, Serbia

ON THE RELATIONS BETWEEN CHURCH AND EMPIRE IN THE SERBIAN FOLK TRADITION IN THE LIGHT OF THE ROMAN LAW

Summary

The subject of this paper are the relations between the Empire, understood as a pretension to universal world power, in Serbian folk tradition. Author is researching the idea of accord between Church and Empire in Serbian folk poems and legends, with a intention to prove that such an accord is a necessary precondition of the durability and stability of the imperial power, which idea derives from the ancient Rome. Serbian popular thought accepts the idea of the translatio imperii, or the transfer of the imperial power from one political entity to another. The moral decadence results in the disrespectful attitude toward both Church and subjects, and in a cyclical historical periods results in a fall of one great power, and a

rise of another, which gets imperial power, only to pass the process of the decadence and fall in the future itself.

Keywords: Church, Empire, Rome, Roman Law, Serbian Folk Tradition.

РЕФЕРЕНЦЕ

Монографије, чланци

- Aličić S., „La Grande migrazione dei Serbi nel Sacro Romano Impero e le idee giuridiche”, *Index* 46/2018, 715–720.
- Aličić S., *La recezione delle idee giuridiche e politiche romane e lo sviluppo della teoria costituzionale serba*, Facoltà di giurisprudenza, Sarajevo Est 2023.
- Barker A., „Il concetto di impero”, in: *L'eredità di Roma*, Milano 1953, 49–95.
- Bianchini M., „Chiesa e Impero d'Occidente a confronto alla metà del V secolo”, *Quaderni catanesi* Anno 1/1989, 5–44.
- Biondi B., „Fondamento e limiti della sovranità nell'impero romano-cristiano”, *Jus* 4/1953, 145–158.
- Ehrhardt A. A. T., „Imperium und humanitas. Grundlagen des römischen Imperialismus”, *Studium generale* 14/1961, 646–664.
- Koebner R., „Imperium, The Roman Heritage”, *Scripta Hierosolymitana. Studies in classics and jewish hellenism edited on behalf of the Faculty of Humanities by Richard Koebner* 1/1954, 120–144.
- Lintott A., *Imperium Romanum: Politics and Administration*, Routledge, London–New York 1993.
- Lucrezi F., *Messianismo, Regalità, Impero. Idee religiose e idea imperiale nel mondo romano*, Casa editrice Giunta Sri con unico socio, Firenze 1996.
- Peter S., *Language Contact and the Origins of the Germanic Language*, Routledge, New York–London 2014.
- Romano R., „L'idea di impero da Roma a Carlo V”, *L'incidenza dell'antico* 1/1995, 69–79.
- Савић Ребац А., „О народној песми Цар Дуклијан и Крститељ Јован”, *Зборник радова САНУ* 1/1951, 253–273.
- Suerbaum W., *Vom antiken zum frühmittelalterlichen Staatsbegriff. Über Verwendung und Bedeutung von res publica, regnum, imperium und status von Cicero bis Jordanis*, Aschendorf, Münster 1961.

- Treitinger O., *Die oströmische Kaiser – und Reichsidee*, Gentner, Darmstadt 1956.
- Fabbrini F., *Translatio imperii. L'impero universale da Ciro ad Augusto*, Roma 1983.
- Herrmann E., *Ecclesia in re publica. Die Entwicklung der Kirche von pseudostaatlicher zu staatlich inkorporierter Existenz*, Peter Lang, Frankfurt a. M. – Bern – Cirencester 1980.
- Heuss A., „Zur Entwicklung des Imperiums der römischen Oberbeamten“, *ZSS* 64/1944, 57–133.
- Cardinali G., „La funzione dell'impero romano nell'antichità“, *Atti del V Congresso Nazionale di studi romani* 1/1939, 27–38.
- Caron P. G., „Natura giuridica del sistema dei rapporti fra Stato e Chiesa nell'impero romano e nell'impero bizantino“, *Studi Sanfilippo* 2/1982, 61–75.
- Chillag P., „The Role of the Church in the Interim Epoch of Roman Law (from the Last Quarter of the 4 th Century to the 7th Century)“, *Klio* 63/1981, 643–648.

Остали извори

- Ђурић В., *Антологија народних јуначких песама*, СКЗ, Београд 1995.
- Јелић И. М. *Васојевићки закон у дванаест точкака*, Српска краљевска академија, Београд 1929.
- Карацић В. С., *Пјесме јуначке најстарије*, књига друга, Штампарија јерменскога манастира, Беч 1845.
- Карацић В. С., *Српске народне песме*, Просвета, Београд 1969.
- Карацић В. С., *Српске народне пјесме II*, Штампарија јерменскога манастира, Беч 1845.
- Качић Миошић А., *Разговор угодни народа словинскога*, Братја Батара тискари издатељи, Задар 1846.
- Његош П. П., *Горски вијенац*, Едиција Заветине, Београд 2008.
- Orbini Don M., *Il Regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Girolamo Concordia con licenza dei Superiori, Pesaro 1601.
- Pribojevich Fra V., *Oratio de origine successionibusque Slavorum*, Joannes Antonius et fratres de Sabio, Venezia 1532.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

322(497.11)(082)

348(497.11)(082)

САВРЕМЕНО државно-црквено право : упоредноправни изазови и националне перспективе / [уредници, editors Владимир Ђурић, Далибор Ђукић]. - Београд : Институт за упоредно право ; Будва : Православна Митрополија црногорско-приморска, 2023 (Београд : Службени гласник). - 1.302 стр. ; 25 cm

Ств. насл. у колофону: Contemporary state–church law. - Тираж 250. -
Стр. 20-27: Реч на почетку / Владимир Ђурић, Далибор Ђукић = Forewor /
Vladimir Đurić, Dalibor Đukić. - Напомене и библиографске референце уз текст.
- Библиографија уз сваки рад. - Summaries; Сажеци.

ISBN 978-86-82582-04-5 (ИУП)

а) Црква -- Држава -- Србија -- Зборници б) Црквено право -- Србија --
Зборници

COBISS.SR-ID 126979849